

Bianca Pitzorno

De stof in haar handen

Vertaald uit het Italiaans door Saskia Peterzon-Kotte

SIGNATUUR

2020

LIEFDE VAN MIJN LEVEN, MIJN HARTJE

Ik was zeven toen mijn oma de eenvoudigste afwerking van de kledingstukken die ze thuis voor haar klanten naaide aan mij overliet, in de periodes dat ze geen aanvragen kreeg om op hun eigen adres te komen werken. Van onze familie waren alleen wij tweeën nog overgebleven na de cholera-epidemie, die zonder voorkeur voor geslacht mijn ouders, mijn broertjes en zusjes en alle andere kinderen en kleinkinderen van mijn oma had weggenomen, dus al mijn ooms en tantes en mijn neven en nichten. Hoe wij tweeën de dans ontsprongen is me nog steeds een raadsel.

We waren arm, maar dat waren we voor de epidemie ook al geweest. Onze familie had nooit enige bezittingen gehad, afgezien van de kracht van de mannenarmen en de vaardigheid van de vrouwenvingers. Mijn oma en haar dochters en schoondochters stonden in de stad bekend om hun bekwaamheid en precisie op het gebied van naaien en borduren, en om de eerlijkheid, reinheid en betrouwbaarheid die ze tentoonspreidden bij het huishoudelijk werk in de herenhuizen. Daar werkten ze met een zekere gratie als dienstmeisje en bekommerden zich om de garderobe. Bovendien waren het vrijwel allemaal goede kokkinnen. De mannen werkten overdag als metselaar, kruier of tuinman. Er waren in onze stad nog maar weinig industrieën waarin ze fabrieksarbeiders

nodig hadden, maar bij de brouwerij, de olijvenperserij en de molen zochten ze vaak niet-gespecialiseerde hulpkrachten, evenals bij de eeuwige graafwerkzaamheden voor het aquaduct. Voor zover ik me herinner, hebben we nooit honger geleden, al moesten we wel vaak verhuizen en in schuurtjes of kelders in het historische centrum bivakkeren wanneer we de huur niet konden opbrengen van ons uiterst bescheiden appartementje, het type woning waarin mensen van onze stand woonden.

Toen wij alleen achterbleven, was ik vijf en mijn oma tweeenvijftig. Ze was nog sterk en zou in haar levensonderhoud kunnen voorzien door weer voltijds in dienst te treden bij een van de families waar ze had gewerkt toen ze jong was en waar ze goede herinneringen aan had. Maar bij geen daarvan zou ze mij bij zich kunnen houden, en ze wilde me niet in zo'n weeshuis bij de nonnen stoppen, die er wel waren in de stad, maar die een vreselijk slechte naam hadden. Ook als ze maar halve diensten zou draaien, zou ze niet weten waar ze mij overdag onder moest brengen. Dus wedde ze met zichzelf dat ze ons allebei zou kunnen onderhouden met slechts haar naaiwerk, en dat lukte haar zo goed dat ik me niet kan herinneren dat ik in die jaren ooit iets tekort ben gekomen. We woonden in twee kamertjes in het souterrain van een herenhuis, in een nauw keienstraatje in het historische centrum, waar we de huur in natura betaalden met de dagelijkse schoonmaak van de hal en het trappenhuis tot aan de vierde verdieping. Daar was mijn oma elke ochtend tweeënhalve uur mee bezig; ze stond in het donker op, en pas nadat ze de emmers, de dweilen en de bezem had opgeruimd, begon ze aan haar naaiwerk.

Ze had een van de twee kamertjes zo keurig netjes ingericht

dat ze er haar klanten kon ontvangen, die bestellingen kwamen doorgeven en soms de kleding die ze maakte kwamen passen, al ging zij vrijwel altijd naar hen toe met de geregen kleren over haar arm, die ter bescherming in een laken gewikkeld waren waar ze ook het speldenkussen aan had bevestigd, terwijl er een schaar aan een lint op haar borst bungelde. Bij zulke gelegenheden nam ze mij mee, nadat ze me duizend keer had gewaarschuwd dat ik rustig in een hoekje moest gaan zitten. Dat deed ze omdat ze niet wist waar ze me moest laten, maar ook omdat ik door naar haar te kijken iets zou opsteken.

Mijn oma's specialiteit was linnengoed: complete uitrustingen voor het huis – lakens, tafellakens en gordijnen – maar ook mannen- en vrouwenoverhemden, ondergoed en baby-uitzetten. In die tijd waren er maar een paar luxe winkels waar dergelijke kledingstukken kant-en-klaar werden verkocht. Onze grote rivalen op dit gebied waren de karmelieter nonnen, die vooral heel goed waren in borduren. Maar mijn oma kon ook dagelijkse kleding en avondkleding maken, en jassen en mantels. Allemaal voor vrouwen. En voor kinderen natuurlijk, als ze de maat aanpaste. Ik ging dan ook altijd schoon en netjes gekleed, in tegenstelling tot de andere straatschoffies. Toch werd zij, ondanks haar leeftijd, beschouwd als een 'naaistertje' waar je alleen naartoe ging voor simpele, alledaagse dingen. Er waren in de stad twee belangrijke naaisters, die elkaar beconcurrerden en de rijkste, meest modieuze dames bedienden, en die hadden allebei een atelier en verschillende medewerkers. Ze kregen patronenboeken uit de stad, en in sommige gevallen ook stoffen. Het kostte een fortuin om bij hen een jurk te laten maken. Van dat bedrag zouden mijn oma en ik twee jaar lang riant kunnen leven, en misschien nog wel langer.

Dan was er nog de familie van advocaat Provera, die de baljurken en de feestkleding voor zijn vrouw en twee dochters helemaal uit Parijs liet komen. Echt heel extravagant, want het was algemeen bekend dat advocaat Provera, ook waar het zijn eigen garderobe betrof, verder een echte gierigaard was, al had hij een van de grootste vermogens van de hele stad. ‘Hoe rijker, hoe gekker,’ verzuchtte mijn oma, die als meisje had gewerkt voor de ouders van zijn echtgenote, eveneens schatrijke huiseigenaren. Ze hadden hun enige dochter Teresa voor haar huwelijk voorzien van een enorme uitzet, die een Amerikaanse erfgename niet zou misstaan, ook weer uit Parijs, en ze hadden haar daarbovenop nog een vorstelijke bruidsschat meegegeven. Maar hun schoonzoon was blijkbaar alleen bereid geld neer te tellen voor de elegantie van zijn vrouwen, niet die van hemzelf. Zoals alle heren maakte de advocaat voor zijn eigen kleding gebruik van een herenkleermaker, maar het beroep van kleermaker was heel iets anders dan het onze: andere stoffen, andere snit, andere naaitechnieken, andere regels voor het leerlingchap. Geen vrouw werd ooit in de leer genomen, misschien omdat men te preuts was om toe te staan dat wij een mannenlijf zouden aanraken om de maat te nemen, ik weet het niet, maar zo was de eeuwenoude traditie. Twee volkomen gescheiden werelden.

Mijn oma was analfabete. Ze had zich nooit de luxe kunnen veroorloven om naar school te gaan, en nu kon ze, hoe graag ze het ook wilde, mij dat al evenmin laten doen. Ik moest snel leren om haar te helpen en daar al mijn tijd in steken. Het alternatief, zo herinnerde ze me altijd, was het weeshuis, waar ze me weliswaar zouden leren lezen en schrijven, maar waar ik zou leven als in een gevangenis, kou zou lijden en weinig en

slecht zou eten. En als ze me dan op mijn veertiende lieten gaan, zou ik niets anders kunnen dan huishoudster worden: bij andere mensen inwonen, voortdurend met mijn handen in het koude water zitten of ze juist verbranden aan de pannen en het strijkijzer, en altijd maar gehoorzamen, op elk uur van de dag en de nacht, zonder enige hoop op verbetering. Maar door een vak te leren, zou ik altijd onafhankelijk zijn. Waar ze het bangst voor was, biechtte mijn oma jaren later op, vlak voor haar dood, was dat ik voltijds dienstmeisje zou worden en onder één dak met een gezin zou wonen, waar ik dan door mijn baas of diens zoons misbruikt kon worden.

‘Ik zou mezelf heus wel kunnen verdedigen!’ riep ik verontwaardigd.

Toen pas vertelde mijn oma het intrieste verhaal van haar nicht Ofelia, die door haar baas belaagd was en hem had afgewezen, hem een klap had gegeven en had gedreigd alles aan zijn vrouw te vertellen. Als wraak, en om die beschuldiging te voorkomen, had hij een gouden sigarendoos uit de zitkamer laten verdwijnen en die verstopt in het kamertje waar Ofelia sliep. Vervolgens had hij samen met zijn vrouw de schamele bezittingen van het dienstmeisje doorzocht en was ze, nadat de sigarendoos was ‘ontdekt’, op staande voet ontslagen zonder getuigschrift. Mevrouw had al haar kennissen verteld over de diefstal. Het nieuws was rondgegaan, en geen enkele welgestelde familie wilde de ‘dievegge’ meer aannemen. Het enige werk dat Ofelia nog kon vinden, was dat van bordenwasser in een taverne, waar dronken klanten haar het leven zuur maakten, haar oneerbare voorstellen deden, om haar ruzieden en haar betrokken bij vechtpartijen. Op een avond werd ze gearresteerd, en dat was het begin van het einde. De regelgeving van de politie was heel streng na de invoer van de wetten van

Cavour en Nicotera met betrekking tot prostitutie. Ze stelden haar onder toezicht, en na het derde relletje, waaraan Ofelia in het geheel geen schuld had, werd ze gedwongen zich in te schrijven als prostituee en een bordeel te betrekken, waar ze ziek werd. Een paar jaar later stierf ze in het ziekenhuis aan de Franse ziekte.

Dat verhaal weer oprakelen was voor mijn oma het herbeleven van een nachtmerrie. Ze wist hoe dun de scheidslijn was tussen een eerzaam leven en een hel van ellende en schaamte. Toen ik klein was, vertelde ze me er niks over, sterker nog, ze deed er alles aan om me volslagen in het ongewisse te laten van alles wat te maken had met seks en alle gevaren die daarmee gepaard gingen.

Wel stopte ze me al heel gauw naald en draad in de hand, en wat reepjes stof die ze overhad van haar werk. Als een goede juf maakte ze er een spelletje van. Ik had een oude pop van papier-maché, die helemaal kapot was en die ik had geërfd van een van mijn overleden nichtjes. Dat meisje had het ding jaren eerder gekregen van de mevrouw bij wie haar moeder overdag als dienstmeisje werkte. Ik was dol op de pop en vond het erg om haar kaal te moeten zien, met openlijk zichtbare schaaftplekken. (Mijn oma had haar 's nachts uitgekleet en haar kleren laten verdwijnen.) Ik popelde om een bloesje voor haar te leren maken, en een zakdoekje, en daarna een laken en een jasschort; het einddoel was natuurlijk een elegante jurk met plooitjes en een met kant afgezette zoom. Dat viel niet mee, en uiteindelijk maakte mijn oma het werk af.

Maar intussen had ik wel geleerd om perfecte zomen te maken, met kleine identieke steekjes, zonder in mijn vingers te prikken en zonder bloedvlekken te maken op het luchtige witte batist van de babybloesjes en de zakdoekjes. Op mijn

zevende werd het maken van zomen mijn dagelijkse werk. Ik was blij als ik mijn oma hoorde zeggen: 'Je hebt me enorm geholpen.' En inderdaad, het aantal kledingstukken dat ze in een week kon afkrijgen nam elke maand toe, en haar inkomsten stegen, zij het mondjesmaat. Ik leerde ajourranden op lakens aanbrengen, een eentonig werkje waarbij ik kon wegdromen, en ik kon opengewerkt borduurwerk maken, wat iets meer aandacht vergde. Nu ik groter was, liet mijn oma me in mijn eentje de deur uit gaan om garen te kopen bij de furnituurenwinkel en om voltooide kledingstukken af te leveren, en als ik dan op de terugweg een halfuurtje op de stoep bleef spelen met de andere meisjes uit de buurt, zeurde ze daar niet over.

Toch vond ze het niet prettig om me te lang alleen thuis te laten, en als het een keer gebeurde dat ze de hele dag bij een klant thuis moest naaien, dan nam ze me mee onder het voorwendsel dat ze mijn hulp nodig had. Dat waren heel gunstige klusjes, want zo beschikten we zelfs op de donkerste dagen over genoeg kaarsen en petroleum om de lamp aan te steken, zonder dat we die van onszelf hoefden te gebruiken. En om twaalf uur kregen we een middagmaal, dus op die dagen bespaarden we ook op ons eten. Het was een goede maaltijd – met pasta, vlees en fruit, veel beter dan we gewend waren – die we soms in de keuken moesten eten in gezelschap van het huishoudelijke personeel, en die in andere huizen alleen voor ons tweeën werd geserveerd in de naaikamer. We werden nooit uitgenodigd om bij de heer en vrouw des huizes aan tafel te komen zitten.

In die rijke, elegante huizen was er, zoals ik al zei, een goed verlichte kamer speciaal voor het naaiwerk, met een grote strijktafel waarop de stoffen die geknipt moesten worden

waren uitgespreid en waarop vaak ook het wonder der wonderen stond: een naaimachine. Mijn oma kon ermee werken, ik weet niet waar ze het geleerd had, en ik keek gefascineerd toe terwijl zij in een constant ritme het pedaal op en neer liet gaan, waarbij de stof langzaam onder de naald bewoog. ‘Als we er thuis toch eens een zouden hebben,’ verzuchtte ze. ‘Wat zouden we dan veel werk kunnen aannemen!’ Maar we wisten allebei dat we ons er nooit een zouden kunnen veroorloven, en bovendien hadden we geen plek om de machine neer te zetten.

Op zo’n avond waren we na afloop van het werk onze spullen aan het opruimen om naar huis te gaan toen de vrouw des huizes haar dochter naar voren duwde, voor wie we een witte jurk naaiden die ze zou dragen bij haar vormsel; een meisje van rond de elf, net als ik. Ze gaf me verlegen een rechthoekig pakje dat in stevig papier van de kruidenier was gewikkeld en met touw was dichtgebonden.

‘Het zijn de stripbladen van vorig jaar,’ legde haar moeder uit. ‘Erminia heeft ze al heel wat keren gelezen, en er komt elke week een nieuw nummer. Ze dacht dat jij ze wel leuk zou vinden.’

Voordat een afkeurende blik van oma me ervan kon weerhouden, ontglipte me: ‘Ik kan niet lezen.’

Juffertje Erminia keek beschaamd naar haar schoenen en vertrok haar gezicht tot een trieste grimas, alsof ze in huilen zou uitbarsten.

Haar moeder herpakte zich na een heel korte aarzeling en zei vlot: ‘Geeft niks. Je kunt naar de plaatjes kijken. Die zijn heel mooi.’ En ze legde het pakje in mijn handen.

Ze had gelijk. Toen ik thuis het pakje openmaakte en de inhoud op mijn bed verspreidde, stokte mijn adem. Ik had

nog nooit van mijn leven zoiets prachtigs gezien. Sommige tekeningen waren in kleur, andere in zwart-wit, maar ik vond ze allemaal fascinerend. Ik had er alles voor overgehad om te kunnen lezen wat eronder stond! 's Nachts, met de dekens over mijn hoofd getrokken, huilde ik een beetje, en ik hoopte maar dat oma me niet hoorde.

Maar ze hoorde me wel. En de week erna, na het werk in het huis van juffrouw Erminia, zei ze tegen me: 'Ik heb iets afgesproken met Lucia, de dochter van de furniturenverkoopster. Je weet dat ze verloofd is en over drie jaar gaat trouwen. Ik heb haar beloofd dat we twaalf lakens met initialen in schaduwsteek voor haar borduren als zij je in ruil daarvoor twee keer per week een uur lesgeeft. Ze heeft voor juf gestudeerd, al heeft ze geen diploma gehaald. Ik weet zeker dat je snel zult leren.'

Ik deed er echter bijna drie jaar over, want Lucia had niet veel ervaring, en ik niet veel tijd om te oefenen. Ik bleef oma helpen bij steeds moeilijker klusjes, en als we bij iemand thuis gingen naaien, moest ik de lessen overslaan. Bovendien had ik in het begin – aangezien ik geen schoolboek had en mijn oma niet op kosten wilde jagen – aan Lucia gevraagd of ze me les wilde geven aan de hand van mijn stripboeken, en dat vond ze goed. 'Des te beter. Dan is het minder saai.' Ze was al twintig maar vermaakte zich als een kind met de raadseltjes, de weetjes over rare dieren en de tongbrekers. De rijmpjes waren grappig, we moesten erom lachen, maar het waren geen woorden die je dagelijks gebruikte. Na een paar maanden moesten we noodgedwongen een schoolboek lenen.

Maar ik was hoe dan ook blij dat ik kon leren, en ik was mijn provisorische juf dankbaar. Ik zei tegen oma dat ze zich niet om de lakens met schaduwsteekjes behoefde te bekommeren; ik

wilde ze allemaal zelf borduren. Ik had ze precies op de vooravond van Lucia's bruiloft af. En voor de lessen die ze me het jaar daarop gaf, naaide ik twaalf hemdje's in verschillende maten voor de baby die ze verwachtte. Voor hem maakte ik ook een geborduurd pakje dat geïnspireerd was op dat van de twee dochtertjes van de koning, de prinsesjes Jolanda en Mafalda. Ik had een grote foto in een winkelatalage gezien waarop ze in de armen van de koningin lagen.

Toen Lucia's kind, een mooi jongetje, vlak na mijn veertiende verjaardag geboren werd, zei ze tegen me: 'Nu zijn de lessen afgelopen. Ik heb geen tijd meer. En bovendien ben je nu zo ver dat je best in je eentje verder kunt.'

Om te zorgen dat ik bleef oefenen, gaf ze me haar eigen 'stripboeken', want ze had niet eens tijd meer om die in te kijken. Toen ik ze doorbladerde, vielen veel pagina's eruit, beschadigd door het vele gebruik. In werkelijkheid waren het geen stripboeken, maar operalibretto's. Ik was nog nooit naar het theater geweest, maar wist dat er elk jaar een belcantogezelschap naar de stad kwam, dat melodrama's ten tonele bracht. Daar gingen niet alleen deftige heren en dames naartoe, maar ook winkeliers en ambachtslieden die zich een plek in de engelenbak konden veroorloven. Ik kende veel aria's, want die zongen onze jongste klanten in hun zitkamer, waarbij ze zichzelf op de piano begeleidden.

Ik las de libretto's alsof het romans waren en kwam er tot mijn verwondering achter dat alle, maar dan ook alle verhalen over de liefde gingen. Gepassioneerde liefde, fatale liefde. Het was een onderwerp waar ik nog niet al te veel aandacht aan had besteed, maar vanaf dat moment spitste ik mijn oren, nieuwsgierig naar de gesprekken van de volwassenen.

In die tijd werd er in de zitkamers van vooraanstaande families, in de cafés die door de heren werden bezocht, maar ook in ons steegje en de aangrenzende straten tot aan de marktkraampjes veel gesproken over een geschiedenis die erg leek op Lucia's melodrama: de zeventienjarige dochter van meneer Artonesi was hopeloos verliefd geworden op markies Rizzaldo en wilde met hem trouwen, ondanks haar vaders afkeuring.

Mijn oma en ik kenden de familie Artonesi, die een paar straten verderop woonde, in een groot appartement op de bel-etage van een elegant herenhuis, zoals er vele waren in de oude stad, en dat was samengevoegd met het onderhuis, waar vroeger de stallen waren. Die boden door het afnemen van het gebruik van paard-en-wagens nu onderdak aan de armen en nooddriftigen. We waren al verschillende keren gaan naaien bij de familie Artonesi, nadat de huishoudster ons was komen halen. Die bestierde het huishouden sinds haar bazin, de echtgenote van de eigenaar, was overleden tijdens de grote epidemie, met achterlating van een dochter, de hoofdpersoon in het recente veelbesproken liefdesavontuur.

De jongedame, die we hadden zien opgroeien en voor wie we in de loop der jaren allerlei huisschorten en een paar zomerjurken van geborduurde mousseline hadden genaaid, heette Ester en was het oogappeltje van haar vader, die haar nooit iets kon ontzeggen, al was het nog zo buitensporig. Hij had niet alleen onlangs een geweldige vleugel voor haar gekocht, die hij uit Engeland had laten komen, maar liet haar ook paardrijlessen volgen op de manege, waar vrijwel alleen jongemannen kwamen, en ook een enkele jongedame die werd geëscorteerd door haar man. In de stad werd gefluisterd dat Ester Artonesi niet als een amazone reed, maar schrijlings,

en dat ze daarom een broek onder haar rok droeg. Ondanks de klachten van de huishoudster en de familie vergaf haar vader haar dat ze totaal geen belangstelling had voor naaien, borduren, koken en alle andere dingen die nodig waren voor het bestieren van het huishouden. En toen Ester haar zinnen had gezet op het leren van vreemde en klassieke talen, trommelde hij een oude vrijster op die oorspronkelijk uit Tunesië kwam om haar twee keer per week Franse les te geven, een Amerikaanse journaliste die al vele jaren in onze stad woonde voor het Engels, en een priester van het seminarie voor de lessen Grieks en Latijn. Al van kinds af aan had Ester een meester die haar botanica, scheikunde en aardrijkskunde onderwees en haar uitlegde hoe onlangs uitgevonden apparaten werkten. Ze vond die lessen leuk en had er nooit onderuit proberen te komen. (Ik adoreerde haar, want toen we op een dag bij haar thuis aan het werk waren, kwam ze samen met de meester de naaikamer binnen en liet oma en mij meeluisteren naar de uitleg over de nieuwe Duitse naaimachine. De meester haalde het ding helemaal uit elkaar, vertelde ons de naam en de functie van alle onderdelen, liet ons ze aanraken en zette het daarna langzaam weer in elkaar, waarbij hij een voor een de radertjes liet zien en mijn oma uitlegde hoe ze die moest smeren. Ik was destijds elf en had het gevoel dat ik een wonder aanschouwde.)

‘Hij wil haar als een jongen grootbrengen...’ fluisterden de familieleden afkeurend. Meneer Artonesi’s schoonzus zei het hem ook recht voor zijn raap: ‘Hoor eens, als Ester getrouwd is, is dit allemaal voor niks geweest. Je verpest haar.’ Maar hij haalde zijn schouders op en zei dat ze zich maar met de opvoeding van haar eigen dochters moest bezighouden, die echte aanstelsters begonnen te worden.

Meneer Artonesi kon zich al die originaliteit en minachting voor buitensporige uitgaven veroorloven omdat hij heel rijk was. Hij bezat grote stukken grond die bebouwd waren met graan, gerst en hop, maar in tegenstelling tot de andere plaatselijke grootgrondbezitters nam hij initiatief en beperkte hij zich niet tot het innen van de oogstopbrengrsten van de deelpachters. Hij beheerde persoonlijk verschillende molens, die ook voor andere landbouwers maalden, en een grote bierfabriek, de enige in onze streek. Hij nam zijn dochter vaak mee op zijn inspectierondes.

‘Jij zult op een dag degene zijn die zich hiermee bezighoudt,’ zei hij tegen haar.

‘Haar echtgenoot zal zich ermee bezighouden,’ corrigeerde zijn schoonzus, de tante van moederskant van het meisje. ‘Tenzij jij een ouwe vrijster van haar maakt met al die buitensporigheden.’

Dat zou niet zo snel gebeuren, dacht ik, want juffrouw Ester Artonesi was niet alleen een rijke erfgename, maar ook een heel mooi meisje. Ze had een slank figuurtje, een ongebruikelijk elegante en gracieuze manier van bewegen en een lief expressief gezicht, waardoor zelfs de meest onbehouwen en onverschillige mannen verliefd op haar werden. Er zwermden heel wat aanbidders om haar heen, maar ze wist ze op afstand te houden. Vriendelijk, zonder ooit beledigend te worden, maakte ze met een paar grapjes duidelijk dat ze beter uit haar buurt konden blijven. Ook daarom bewonderde ik haar. In die tijd vond ik mannen allemaal maar belachelijk, echt ontzettend belachelijk met hun overdreven vleierij. Alleen in de wereld van het melodrama was zulk gedrag toelaatbaar en mochten er van die absurde zoetsappige opmerkingen worden gemaakt.

Toen ik hoorde dat juffrouw Ester verliefd was geworden op markies Rizzaldo, die ze op de manege had leren kennen, kon ik mijn oren niet geloven. Allereerst vond ik de markies met zijn dertig jaar een oude man. Mijn oma vond er echter niks gekks aan. De markies, besprak ze met de eigenares van de fourniturazaak waar we naalden en garen kochten, was weliswaar niet zo rijk als de Artonesi's, maar hij had wel een bescheiden vermogen, en daarmee was het risico uitgesloten dat hij alleen op de bruidsschat uit was. En hij bezat een oude en gerespecteerde adellijke titel, waarvan hij door de grote epidemie de enige erfgenaam was. Misschien kon hij mooi een groot gezin stichten, aangezien hij nog behoorlijk jong was. De leeftijd van de uitverkoren bruid vormde geen probleem voor mijn oma en haar vriendinnen. Ze waren zelf rond hun zestiende getrouwd.

Maar meneer Artonesi, die aan zoveel grillen van zijn dochter had toegegeven, was niet van plan haar te steunen bij deze keuze. Zo op het oog mocht hij de markies niet, al zou hij niet weten wat hij nu eigenlijk op hem tegen had. Hij vond Ester echter te jong voor de rol van echtgenote en vrouw des huizes. 'Je hebt nog geen ervaring,' zei hij tegen haar. 'Je moet nog zoveel leren.'

'Dat leert Guelfo me wel,' antwoordde zijn dochter eigenwijs.

'Ik vraag je alleen te wachten tot je meerderjarig bent,' hield haar vader vol. 'Als je dan nog steeds niet van gedachten veranderd bent, geef ik je toestemming.'

'Nog vier jaar! Wil je dat ik doodga? Over vier jaar ben ik een oude vrouw. En in de tussentijd zoekt Guelfo een ander. Je hebt geen idee hoeveel meisjes er om hem heen draaien. En neem me niet kwalijk, maar als ik meerderjarig ben, heb ik je toestemming niet meer nodig.'

We wisten hoe het er tijdens die gesprekken aan toeging, want de huishoudster deed er verslag van. Ze vertelde ons ook over de hartstochtelijke brieven die elke dag bij huize Artonesi werden bezorgd, samen met bossen bloemen. En over de dagen waarop juffrouw Ester zich huilend in haar kamer opsloot omdat haar vader haar geen toestemming meer gaf om in haar eentje naar buiten te gaan en haar chaperonnes de opdracht had gegeven elk contact met de markies te verhinderen.

Op een dag kwam het meisje lijkbleek de studeerkamer van haar vader binnen en overhandigde hem zwijgend een brief die ze zojuist ontvangen had. ‘Als ik je niet kan krijgen, pleeg ik zelfmoord,’ stond erin. ‘Mijn leven heeft geen enkele zin zonder jou.’

‘Als Guelfo zelfmoord pleegt, doe ik het ook,’ zei Ester met een kalmte waar meneer Artonesi van schrok. Hij berustte erin om de aanbieder te ontvangen en had een lang onderhoud met hem. Het resultaat was dat de twee jonge mensen zichzelf officieel als verloofden mochten beschouwen, maar dat ze elkaar nooit alleen mochten ontmoeten. De markies mocht bij Ester thuis op bezoek komen, er elke zondag het middagmaal gebruiken en haar vergezellen als ze met haar vader naar de molen of de bierbrouwerij ging. Ook mocht hij mee als ze met haar tante en nichten naar carnavalsbals in de stad ging of chocolademelk ging drinken in het elegantste café van de stad, in de hoofdstraat, dat vanwege de glazen aanbouw het Crystal Palace werd genoemd en uitsluitend door hoge heren werd bezocht. Maar de twee mochten nooit proberen alleen te zijn; er moest altijd een getuige bij zijn die hen kon horen en zien. Wel mochten ze elkaar zonder enige controle schrijven. Voor de bruidsschat beloofde meneer Arto-

nesi jaarlijks een zeer groot bedrag aan zijn dochter over te maken, maar hij droeg geen onroerend goed aan haar over. ‘Ze erft alles na mijn dood, dus het is nu al in zekere zin van haar,’ zei hij, en de markies had niet durven protesteren. De verloving moest twee jaar duren zodat hun wederzijdse gevoelens op de proef gesteld konden worden. Natuurlijk zou het een schandaal zijn om de verloving te verbreken als die eenmaal officieel was aangekondigd, maar meneer Artonesi vond het geluk van zijn dochter belangrijker dan haar reputatie en was niet bang voor het oordeel van anderen.

Juffrouw Ester begon haar uitzet voor te bereiden. Haar verloofde had liever gehad dat ze alles kant-en-klaar uit Parijs liet komen zoals de juffrouwen in huize Provera, maar zij had geen vertrouwen in catalogi. Voor de elegantere jurken wendde ze zich tot beide ateliers in de stad, om scheve ogen te voorkomen. ‘Laten we hopen dat die verwaande grote kleermakers zich ervan bewust zijn dat het meisje nog in de groei is en dat ze haar jurken niet precies op maat maken,’ merkte oma wantrouwend op. Maar ze was er trots op dat de aanstaande bruid zich voor het linnengoed tot ons had gewend.

Tijdens die twee jaar wachten, lieten we alle andere klanten vallen – al bleek dat later vreselijk onverstandig te zijn geweest – en werkten we alleen voor de Artonesi’s. In ons eigen buurtje maakten we de zakdoeken, de lakens, de tafellakens en de gordijnen, en in hun naaikamer deden we de rest. Oma vervaardigde voor de aanstaande bruid nachthemden, lijfjes, onderjurken, ochtendjurken en peignoirs, die haar fantastisch stonden en waren afgezet met geborduurd kant dat speciaal uit Zwitserland werd gehaald. Ik werd er met de dag beter in om de fijnste steekjes, de pietepouterigste knoopsgaten en de kleinste geplis-

seerde strookjes te maken. En ook ik groeide op, net als juffrouw Ester. In feite scheelden we amper drie jaar.

We werden op tijd en gul betaald, we bespaarden op levensmiddelen, en ze behandelden ons fatsoenlijk; zulk werk zou wel tien jaar of langer mogen duren! Na een paar maanden raapte ik al mijn moed bij elkaar en vroeg ik juffrouw Ester of ze me een van haar romans wilde lenen, en ze stemde niet alleen toe, maar begon me ook wegwijs te maken in de lectuur. Ze was geabonneerd op een tijdschrift dat *Cordelia* heette en gaf me elke week het nummer dat ze uit had. Zijzelf ging nog steeds door met haar lessen muziek, talen en wetenschap, maar met minder enthousiasme en toewijding dan voorheen. Ook omdat haar verloofde erover had opgemerkt – weliswaar toegeeflijk – dat hij het eigenaardigheden vond, om niet te zeggen kinderlijke grillen.

Als ik eenmaal thuis niet zulke vermoeide ogen had gehad, had ik in die twee jaar heel wat nuttige dingen kunnen leren, al vond mijn oma het allemaal maar schadelijk. ‘Het is niet goed om je het hoofd op hol te laten brengen en dingen te verlangen die je toch nooit kunt krijgen,’ zei ze telkens weer wanneer ze me zag smachten terwijl ik over een roman gebogen zat. Want als ik iets leerde, dan was het wel dat de liefde iets heel moois was, dat vrijwel elke opoffering voor de liefde een lichte was, dat gevoelige mannen helemaal niet zo belachelijk waren als ik dacht, en dat markies Guelfo het schoolvoorbeeld van verliefdheid was, een man die zijn leven zou geven voor zijn Ester, net zoals zij dat voor hem zou doen. Ik droomde ervan om ook een man te ontmoeten die zoveel van me hield, een knappe, aardige jongeman, en de lompe complimenten die ik op straat kreeg van de winkelbediendes kwetsen me en bezorgden me een slecht humeur. Ik wist dat ik me

er vroeg of laat bij moest neerleggen om een van hen te kiezen; ik had heus niet de illusie dat het loonde om op de prins op het witte paard te wachten. Maar intussen kon het geen kwaad om te dromen.

De tijd verstreek, en juffrouw Ester bleef groeien. Ze gaf mij de jurken die haar te kort waren geworden, allemaal nog in uitstekende staat. Mijn oma haastte zich om ze aan te passen, ze voor mij op maat te maken en alle versierselen, franjes, knopen, kantjes, frutsels en passementwerk eraf te halen. 'Je kunt er niet bij lopen als een dochter van deftige mensen. Daarmee zou je de schenker in verlegenheid brengen en mij ook, omdat het dan lijkt alsof ik het allemaal toesta.' Niettemin waren ze gemaakt van uitstekende stoffen, heel andere dan wij en ons soort mensen gewend waren te dragen. Helaas kon juffrouw Ester me haar schoenen niet geven, want ze had smalle, tengere voetjes, kleiner dan de mijne. Ik moest dus elk jaar nieuwe, want ook mijn voeten groeiden, en hoewel we naar een schoenmaker bij ons in het steegje gingen, was dat geen geringe uitgave. Wat hoeden en parasols betrof: als juffrouw Ester die eenmaal vaak genoeg gebruikt had, gingen ze naar haar nichten, die ze lieten moderniseren door de hoedenmaakster. Het was ondenkbaar dat ze zulke dingen aan mij zou geven, want vrouwen van mijn klasse droegen geen hoed, zelfs niet de meest welgestelde en ijdelste onder hen, en een parasol gebruiken zou echt ongehoord gewaagd en verwaand zijn; alleen dames deden zoiets.

Juffrouw Ester hield vlak voor haar negentiende verjaardag op met groeien, toen haar verlovingstijd er bijna op zat en haar huwelijksdag naderde. De markies en zij waren steeds van

elkaar blijven houden, en er was nooit enige sprake van bekoe-
ling geweest, sterker nog, het leek wel of hun gevoelens met de
dag sterker en dieper werden. Als ik alleen al naar hen keek,
was het alsof ik een roman beleefde. Ook meneer Artonesi
leek er nu van overtuigd dat hij een schoonzoon had getroffen
die zijn dochter waard was, een die haar gelukkig kon maken
en haar kon beschermen als hij er zelf niet meer was.

De bruiloft werd vol pracht en praal gevierd. Het bruidspaar
straalde; zij leek net een sprookjesprinses, en hij een toneelac-
teur. De tantes van de bruid konden met de beste wil van de
wereld niets vinden om te bekritisieren. Ze waren hooguit een
tikkeltje jaloers omdat ze de bruiloft van hun eigen dochters
niet met zoveel luister hadden kunnen vieren.

Aangezien de kersverse bruid nog geen twintig was maar
inmiddels wel de titel van markiezin mocht dragen, werd ze
door iedereen 'markiezinnetje' genoemd. Ik vond het moeilijk
haar aan te spreken met haar nieuwe adellijke titel, want ik
was het gewend om aan haar te denken als mijn geliefde 'juf-
vrouw'. De lezer zal me vast wel vergeven als ik de hoofdper-
soon in het vervolg van dit verhaal niet altijd bij haar recht-
matige titel noem en me af en toe zelfs een eenvoudig 'Ester'
laat ontglippen, alsof het een vriendin betreft. Dat betekent
niet dat ik me niet bewust was of ben van de enorme maat-
schappelijke afstand die ons scheidde, en van mijn plaats ten
opzichte van haar.

Mijn oma maakte zich een beetje zorgen omdat we, nu de
Artonesi-uitzet precies in de laatste week voor de bruiloft af
was, op zoek moesten naar nieuw werk en nieuwe klanten.
Maar we hadden wat geld opzijgezet. Ik droomde ervan een
voorschot te betalen en een naaimachine te kopen, maar oma

stond erop dat we elke cent spaarden voor magere tijden. We hadden ook nog geen nieuwe klanten gevonden.

De arme ziel hoefde zich niet lang zorgen te maken. Het nieuwe markiezinnetje was nog niet terug van haar huwelijksreis toen mijn oma op een middag, terwijl ze de zoom van een van mijn winterjurken uitlegde, haar kin op haar borst liet zakken, een diepe zucht slaakte en stierf. 'Een beroerte,' oordeelde de dokter die toestemming moest geven voor de begrafenis. 'Haar hart was te moe.'

Een groot deel van ons kleine spaarsommetje ging op aan de begrafenis en het kerkhof, want ik wilde oma niet op de armenbegraafplaats leggen zoals de rest van de familie.

Nu was ik echt alleen. Ik had een beroep, maar op dat moment nog geen zicht op werk. Over het huis hoefde ik me geen zorgen te maken. De eigenares van het gebouw, die naar beneden was gekomen om afscheid van het stoffelijk overschot te nemen, al ging ze daarna niet mee naar het kerkhof, zei dat ik er mocht blijven wonen als ik net zo vlijtig de schoonmaak bleef doen als mijn oma. Maar voor de rest? Als mijn spaargeld op was, hoe moest ik dan aan eten, zeep, kaarsen, petroleum en kolen komen? Aan mijn jeugdvriendinnen, die nu wasvrouw, strijkvrouw of keukenhulp in louche eettentjes waren, hoefde ik geen hulp te vragen; die waren allemaal heel arm en werkten vijftien uur per dag om met moeite hun kinderen te voeden. Was het niet beter elk streven om onafhankelijk te blijven op te geven, opperden de kletstantes uit de buurt, en een voltijds dienstbetrekking bij een gegoede familie te zoeken? Ik was pas zeventien-enhalf, zeiden ze, en dus te jong om alleen te wonen. Ik dacht aan het verhaal van Ofelia, dat ik pasgeleden had gehoord, en aan al de moeite die mijn oma zich had getroost om me een vak te leren. Ik zou het idee hebben dat ik haar wens verloochende.

Ik dwong mezelf heel streng met geld om te gaan en sleepte me door een paar maanden heen. Ik ging er elke dag op uit en maakte een rondje langs al onze vroegere klanten, met de vraag of ze geen werk voor me hadden. Ik schaamde me om aan te dringen als ze nee antwoordden omdat ze inmiddels een ander naaistertje hadden gevonden. Ik schaamde me ook om bij de Artonesi's aan te kloppen, om nog maar te zwijgen van het nieuwe huis waar juffrouw Ester met haar man was gaan wonen. Wat konden zij nu nog nodig hebben, nadat mijn oma en ik overal een voorraad van tientallen stuks van hadden gemaakt waar ze nog jaren mee vooruit konden? Tot overmaat van ramp was de Amerikaanse journaliste die juffrouw Ester Engelse les had gegeven, een vrouw voor wie mijn oma af en toe linnengoed maakte, niet in de stad omdat ze voor een paar maanden was teruggekeerd naar haar vaderland om haar zus te bezoeken.

Ik keek elke dag in het kistje naar mijn geldvoorraad, die zichtbaar slonk. Ik had de jurken die ik van juffrouw Ester had gekregen al naar het pandjeshuis gebracht, en ook de paar lakens die mijn oma door de jaren heen had verzameld voor ons eigen gebruik en om mij op een dag een eigen bescheiden uitzet te geven, evenals het gouden kettinkje van haar doop en de koralen oorhangers die ze me had nagelaten. Ik had zelfs de weinige boeken die ik bezat – Erminia's stripboeken, de *Correlia's* en de operalibretto's die nog in goede staat verkeerden – aan de uitdrager verkocht. Lezen had me kunnen helpen de tijd door te komen, vooral nu mijn ogen niet meer vermoeid raakten door het naaiwerk, maar ik had die luttele centen hard nodig. Gelukkig had ik de twee kamertjes waar ik woonde kunnen aanhouden, anders had ik, omdat ik voortdurend door de straten zwierf en huis aan huis om werk vroeg,

en daarna door de omringende velden wandelde om beetwortel, kardoen, cichorei en andere eetbare planten te plukken, het risico gelopen gearresteerd te worden wegens landloperij. En toch wilde ik me er niet bij neerleggen.